

Polad Mehdiyev
Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü,
Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin
Konstitusiya hüququ kafedrasının doktorantı (poladmehdi@gmail.com).

PEŞƏKAR HÜQUQİ YARDIM HÜQUQUNUN TƏMİNATLARI SİSTEMİNDƏ VƏKİLLİK İNSTİTUTUNUN YERİ

Məqalədə vəkillik institutunun müasir hüquqda beynəlxalq və məhkəmə praktikasında yeri məsələsi araşdırılır, peşəkar hüquqi yardım hüququnun hüquqi təminat kimi təhlili aparılır, vəkillik fəaliyyətinin ən əsas xidmət sahələrindən biri kimi nümayəndəlik fəaliyyəti araşdırılır, peşəkar hüquqi yardım hüququnun müxtəlif aspektləri qiymətləndirilir, vəkillərin peşəkar hüquqi yardım hüququnu qorumaq və onun cəmiyyətdə ədalətin əsas sütunu olaraq qalmasını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş təminatlar sistemində əhəmiyyətli və vacib rola malik olmaqla mühüm funksiyaları yerinə yetirdiyi, nəhayət, vəkillərin insan hüquqlarını müdafiə etdiklərinə görə beynəlxalq cəmiyyətin və dövlətin maraqlarına birbaşa xidmət etdiyi vurğulanır.

***Açar sözlər:** normativ akt, beynəlxalq praktika, hüquqi yardım almaq hüququ, vəkil, vəkillik peşəsi.*

Peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin edilməsinin yalnız bir təminat mexanizmi ilə əlaqələndirilməsi düzgün hesab olunmamalıdır. Belə ki, təminat mexanizmləri özü özlüyündə təsir dairəsi və dərəcəsinə görə də fərqlənirlər. Odur ki, praktikaya və statistikaya nəzər salaraq müəyyən etmək olar ki, vəkillik institutu ən geniş müraciət edilən və yayılan peşəkar hüquqi yardım hüququnun təminatı kimi mühüm və tarixi bir rola sahibdir. Bunun səbəbi isə birbaşa olaraq peşəkar hüquqi yardım xidmətləri göstərən şəxslərin əksər ölkələrin praktikasında vəkillərin olması ilə əlaqələndirilir.

Peşəkar hüquqi yardım hüququnun ən əsas və geniş yayılan, habelə diqqət göstərilən təminatının vəkillik olmasının bir sıra mühüm səbəbləri vardır. Əvvəla, peşəkar hüquqi yardım ixtisaslaşmış şəxslər tərəfindən hüquqi yardım xidmətlərinin göstərilməsini özündə ehtiva edir. Yəni peşəsi hüquqi xidmətlərin göstərilməsinə imkan verən şəxslər tərəfindən keyfiyyətli hüquq xidmətlərinin göstərilməsi peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin olunması kimi qiymətləndirilə bilər. Bu mövqedən peşəkarlıq məsələsinə də aydınlıq gətirilməlidir.

Aparılmış araşdırmaların birinə əsasən, qeyd etmək olar ki, müəyyən istiqamət üzrə ixtisasa yiyələnmiş şəxs tərəfindən hansısa xidmətlərin göstərilməsi və işlərin görülməsi peşəkarlıq anlayışı ilə uyğun gəlir. Habelə peşəkar mütəxəssisin öz ixtisası üzrə normal fəaliyyəti onun sosial varlıq kimi öz hüquq və vəzifələrinin icrası ilə də şərtləndirilir [12, s. 139-144]. Bu istiqamətdə vəkillik institutunun peşəkar hüquqi yardım institutunda xüsusi yerini izah etmək mümkündür. Belə ki, bir çox ölkələrdə peşəkar hüquqşünaslar müəyyən təcrübə əldə etdikdən və biliklərin yoxlanılması prosesini uğurla tamamladıqdan sonra vəkil statusu qazana bilirlər. Bu da peşəkar hüquqi yardımın göstərilməsində peşəkarlıq indeksi baxımından vəkillərin fəaliyyətinin əhəmiyyətini daha da qabardır.

Vəkillik institutunun peşəkar hüquqi yardım hüququnun təminatı kimi təhlilini aparmamışdan əvvəl onun peşəkar hüquqi yardım kontekstində əhəmiyyəti və yeri barədə danışmaq düzgün olardı. Bu üsulla həm bu təminat xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq mümkün olar, həm də təminat mexanizmi kimi daha dəqiq təhlil etmək olar.

Ədəbiyyatda vəkillik institutunun peşəkar hüquqi yardım və ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ kontekstində təhlilinin aparıldığı araşdırmaların birində haqlı olaraq qeyd edilmişdir ki, vətəndaşların hüquqlarının təmin və müdafiə edilməsi, bərpası məqsədi ilə ədalətli və səmərəli ədalət mühakiməsinə nail olunması prosesində vəkillik fəaliyyəti mərkəzi yerə sahibdir [4, s. 180-183]. Bu həqiqətdən də olduqca düzgün yanaşmadır. Çünki hələ qədim dövrlərdən bəri vəkillər ədalətin bərpa olunması, həmçinin şəxslərin məhkəmə qarşısında əsas müdafiəçiləri kimi ən zəruri peşə sahibləri kimi tanınmışlar. Tarixən vəkillik fəaliyyəti böyük nüfuz mənbəyi olmaqla bərabər ədalət mühakiməsinin düzgün və qərəzsiz aparılmasının da əsas qüvvəsi kimi bir rola sahib olmuşdur.

Aydın olduğu kimi, peşəkar hüquqi yardım hüququ ədalət mühakiməsinin əsas sütunudur. Məhz bu hüquqla bütün şəxslər sosial-iqtisadi vəziyyətindən asılı olmayaraq hüquqi xidmətlər almaq

imkanları əldə edirlər. Bu kontekstdə bir qayda olaraq peşəkar hüquqşünaslar hüquqi təmsilçilik və hüquqi məsləhətləşmədə əsas mexanizmlər kimi adətən vəkillər tərəfindən təmin edilir. Beynəlxalq və milli hüquqi çərçivələrdə təsbit edilən peşəkar hüquqi yardım hüququ hər bir şəxsin keyfiyyətli və ixtisaslı hüquqi yardıma çıxışının təmin edilməsi prinsipini təcəssüm etdirir. Bu hüquq müxtəlif hüquqi kontekstlərə, o cümlədən mülki, cinayət və inzibati proseslərə şamil edilir. O, təkcə məhkəmədə hüquqi təmsilçiliyi deyil, həm də hüquqi məsləhətləşmə, hüquqi müdafiə vasitələrinin seçilməsi və prosesin bütün məhələlərində göstəriləcək hüquqi xidmətlərlə əlaqədar yardımını əhatə edir. Qeyd olunanlara əsasən, hesab edirik ki, bu hüququn əsasında, yəni peşəkar hüquqi yardıma çıxışın təmin edilməsində vəkillik mühüm rola sahib bir institut kimi nəzərə çarpır. Vəkillik və peşəkar hüquqi yardım hüququ arasında qarşılıqlı və ayrılmaz olan bu bağlılıq vəkillik institutunun bir təminat kimi peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin edilməsində mahiyyətini daha da qabardır. Ədəbiyyatda haqlı olaraq qeyd edilir ki, peşəkar hüquqi yardım hüququ çərçivəsində müvafiq hüquqi müdafiə funksiyası vəkillərin öhdəliyidir və bu daim vəkillik fəaliyyətinin funksiyalarından biri kimi qiymətləndirilməlidir [15, s. 34]. Bir sözlə, vəkillər peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin olunmasında əsas subyektlər kimi fəaliyyət göstərməklə yanaşı, bu vacib hüququn əsas təminatçısı kimi də çıxış edirlər.

Əslində ədəbiyyatda vəkillik fəaliyyətinin peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin olunmasına mənfi təsiri barədə praktiki tədqiqatlar da az deyildir. Belə araşdırmaların birində qeyd olunmuşdur ki, vəkillərin peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin edilməsi kontekstində hüquqi xidmətlər göstərməsi bir çox hallarda az maddi qazanc verdiyindən, habelə vəkil və hüquqi yardım göstərilən şəxs, digər subyektlər arasında müxtəlif səbəblərdən kommunikasiya problemi və bəzi hallarda vicdanlı olmayan fəaliyyətin həyata keçirilməsi peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin edilməsi istiqamətində öz mənfi təsirlərini göstərir [8, s. 3-5]. Qeyd olunan mövqe ilə tam da razılaşmaq doğru olmazdı. Çünki vəkillik fəaliyyəti ilə əlaqədar olan müəyyən çatışmazlıq və neqativ halların mövcudluğu heç də bunu bütün vəkillərin fəaliyyəti kimi ümumi qiymətləndirməyə icazə vermir. Vəkillik fəaliyyəti kontekstində belə neqativ hallarla müxtəlif üsullarla mübarizə aparmaq mümkündür ki, hazırda da bu istiqamətdə mühüm addımlar atılmaqdadır. Bu istiqamətdə qeyd edilməlidir ki, belə üsullara vəkillərin etik davranışlarını tənzimləyən qaydaların və ya kodeksin qəbul edilməsi, belə fəaliyyətə ictimai nəzarət mexanizmlərinin formalaşdırılması və s. aid edilməklə, son nəticədə vəkillik institutunun tətbiqi ilə əlaqədar neqativ halların minimuma endirilməsinə gətirib çıxarır.

Bu istiqamətdə ədəbiyyatda olan araşdırmaların birində vəkillik fəaliyyəti ədalət mühakiməsi fəaliyyətinin əsas istiqamətverici institutu kimi qəbul edilərək, bu fəaliyyətin rolu xüsusi fərqləndirilir. Həmin araşdırmada qeyd edilir ki, ədalətin bərqərar olması, habelə vəkilin hüquqlarının müdafiəsini həyata keçirdiyi şəxsin hüquqlarının təmin edilməsi üçün vəkillik fəaliyyəti mərkəzi rol oynayır. Bununla da vəkil ədalət mühakiməsini həyata keçirən orqana yardım edən peşəkar kimi fəaliyyət göstərməklə yanaşı, etik davranış qaydalarına əməl etməklə müvəkkilinin ən səmərəli şəkildə hüquqlarının müdafiəsini də həyata keçirir [6, s.266-268]. Qeyd olunan mövqe ilə tam razılaşaraq qeyd olunmalıdır ki, peşəkar hüquqi yardım göstərən zaman vəkil qanunun və etik davranış qaydalarının da mühafizə olunmasına diqqət yetirilməlidir. Peşəkar hüquqi yardım kontekstində göstərdiyi fəaliyyətdə qanuni və hüquqazidd olmayan hüquq müdafiə vasitələri və üsullarından istifadə etməlidir. Qanunu pozmaqla həyata keçirilən fəaliyyətlə göstərilən hüquqi xidmət peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin olunmasına əksinə mənfi təsir göstərir, habelə peşəkar hüquqi yardım göstərilən şəxsin vəziyyətini ağırlaşdırır.

Qeyd olunan təhlilləri nəzərə alaraq, əksər hallarda vəkillər tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyət kimi qəbul edilən vəkillik peşəkar hüquqi yardım hüququnun dayandığı təməldir. Ədəbiyyatda qeyd edilir ki, bəzi hallarda yaranan ictimai mövqe ondan ibarət olur ki, cinayət törətməkdə təqsirləndirilən şəxsə peşəkar hüquqi yardım göstərilməsi ilə üçüncü şəxslərin (əsasən zərərçəkənlərin) hüquq və azadlıqları mənfi təsirə məruz qalır. Bu isə öz növbəsində cinayət törətmiş şəxslərə kömək etməklə onların törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ ekvivalent olmayan cəza alması, bəzən isə ümumiyyətlə cəza almaması ilə nəticələnir. Belə olan halda isə cəmiyyətdə hüquqa və qanunun aliliyinə inam azalır, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ pozulur. Bu yanaşma ilə razılaşmaq doğru olmazdı. Habelə bu barədə konstitusiya icraatı aparan məhkəmə orqanının formalaşdırdığı mövqeyi haqlı hesab edərək

göstərilməlidir ki, şəxsin peşəkar hüquqi yardım almaq hüququ çərçivəsində müdafiəçi ilə təmin olunması, digər subyektlərin hüquq və azadlıqlarına təsir etməməklə, əksinə səmərəli hüquq müdafiə vasitələrinin tətbiqinə yol açır. Bu yolla təqsirsizliyi qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı ilə təsdiqlənənədək təqsirsiz hesab olunan şəxsin səlahiyyətli dövlət orqanının əməkdaşı tərəfindən hüquq və azadlıqlarının müdafiə və təmin olunması həyata keçirilir. Qeyd edə bilərik ki, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnda mühüm rola malik olan peşəkar hüquqi yardım hüququnun əsas sütunu kimi də vəkillik qəbul edilə bilər (bax. Şəkil 2.).

Şəkil 2.

Vəkillər bu hüququn qorunmasına cavabdeh olan əsas səlahiyyət sahibi olan peşə sahibləri kimi qiymətləndirilir. Odur ki, haqlı olaraq ədəbiyyatda qeyd edilmişdir ki, yüksək keyfiyyətli peşəkar hüquqi yardımın həyata keçirilməsinin təmin edilməsinin ən səmərəli üsulu qanunvericilikdə mülki, cinayət və inzibati işlər üzrə məhkəmə icraatında təmsilçilik səlahiyyətlərinin yalnız ixtisaslı hüquqşünaslar olan vəkillər tərəfindən həyata keçirilməsinin müəyyən edilməsidir [14, s. 51-56]. Bu istiqamətdə bir çox ölkələrin qanunvericiliklərində müvafiq dəyişikliklər də edilmişdir. Azərbaycan Respublikası da bu dəyişiklikləri qəbul etmiş ölkələrdəndir. Belə ki, son dövrlərdə prosesual qanunvericiliyə edilmiş dəyişikliklərə əsasən, nümayəndəlik institutuna dəyişiklik edilmiş, qanunla müəyyən olunmuş hallardan başqa şəxsləri məhkəmədə vəkillərin təmsil etməsinə dair norma prosesual qanunvericiliyə əlavə edilmişdir. Bununla da vəkillik fəaliyyətinin həyata keçirilməsi dairəsi daha da genişlənməmişdir.

Qeyd edilənlər vəkillərin çoxşaxəli fəaliyyəti ilə də əlaqəlidir. Çünki, vəkillik fəaliyyəti hüququn bütün sahələrində hüquqi yardıma ehtiyacı olan şəxslərə peşəkar hüquqi xidmətlərin göstərilməsini özündə ehtiva edir. Peşəkar hüquqi yardım hüququnun təminatı kimi də bu fəaliyyət praktikada müxtəlif proseslərdən, müxtəlif hüquqi xidmətlərin göstərilməsi ilə özünü büruzə verir. Belə hüquqi xidmətlərə təmsilçilik, hüquqi məsləhətləşmələrin aparılması, danışıqlar üsulu ilə mübahisələrin həlli üçün vasitəçilik, hüquqi xidmət göstərilən şəxsin işi ilə bağlı hüquqi tədqiqat və araşdırma aparılması, habelə sübut toplama fəaliyyəti və s. aid edilə bilər.

Ədəbiyyatda peşəkar hüquqi yardımın normativ aspektinin araşdırılmasına həsr olunmuş təhlillərin birində qeyd olunur ki, peşəkar hüquqi yardım və ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun təminatı perspektivindən hüquqi nümayəndəlik fəaliyyəti əsas yerə sahibdir [3, s. 210-216]. Praktikaya nəzər salaraq qeyd olunan fikri təsdiqləmək mümkündür. Çünki, şəxsin peşəkar hüquqi yardım olmasına əsas olan hallardan ən vacibi məhz onun məhkəmə və səlahiyyətli dövlət orqanları (qurumları) qarşısında təmsil olunması ilə bağlıdır. Bu istiqamətdən vəkillər cinayət işlərində, mülki

mübahisələrdə və ya inzibati dinləmələrdə öz müştəriləri üçün nümayəndə kimi çıxış edirlər, hüquqi xidmətlər göstərirlər. Onlar şəxslərə hüquq qaydaları, qanunvericilik normaları, prosessual və prosedural qaydalar qarşısında rastlaşa biləcəkləri çətinliklərlə mübarizə aparmaları üçün dəstək olur, hüquqi xidmət göstərilməsinin əsas təminatçısı kimi çıxış edirlər. Xüsusən də məhkəmə və istintaq prosesi zamanı işin hallarının düzgün şəkildə peşəkarçasına təqdim edilməsi, şahidlərin, ekspert və ya mütəxəssis, habelə digər proses iştirakçılarının dindirilməsi prosesində iştirak, irəli sürülən dəlil və mülahizələrə hüquqi arqumentlər gətirilməsi, cavab verilməsi, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş prosessual hüquq və vəzifələrin təmin olunması ilə müvafiq hüquqi müdafiə vasitələrinin seçilməsi və tətbiqi həyata keçirilir. Beləliklə, vəkillərin bilik və təcrübəsi ədalətli məhkəmə araşdırmasının aparılmasında, ədalətin bərqərar olması və həqiqətin müəyyən edilməsi istiqamətində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu kontekstdə ümumi nümayəndəlik xidməti çərçivəsində müdafiəçinin nümayəndəliyi xüsusilə fərqləndirilən bir institut kimi dəyərləndirilir. Ədəbiyyatda haqlı olaraq qeyd edilir ki, ittiham tərəfinin hərəkətlərini təhlil edərək qanunsuzluqlar müəyyən edən və bununla bağlı müvafiq hüquqi proseduru aparan vəkillərin müdafiəçi kimi peşəkar nümayəndəlik fəaliyyəti göstərməsi ilə ədalət mühakiməsinin düzgün və qərəzsiz aparılması ilə yanaşı, cəmiyyətdə hüququn aliliyi və bununla bağlı digər standartların yüksəlməsinə nail olunur [11]. Bu səbəbdəndir ki, vəkillik fəaliyyətinin ən əsas xidmət sahələrindən də biri nümayəndəlik fəaliyyətinin təşkilidir. Müdafiəçi kimi nümayəndəlik fəaliyyətində bir sıra digər aspektlər də nəzərə çarpır. Bu zaman şəxsin təqsirsiz olması hallarının araşdırılmasından başqa, onun hüquqlarının və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı məsələlərə də diqqət yetirilməlidir.

Peşəkar hüquqi yardım hüququnun əsas təminatı qismində nəzərə alınan vəkillik fəaliyyəti çərçivəsində həyata keçirilən əsas hüquqi xidmətlər sırasına məsləhət xidmətləri də daxildir. Təmsilçilikdən əlavə olaraq, vəkillər tərəfindən peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin edilməsi məqsədi ilə əvəzsiz hüquqi məsləhət verilməsi ən geniş yayılmış hüquqi təminat üsullarından biri kimi qəbul edilə bilər. Haqlı olaraq ədəbiyyatda qeyd edilir ki, məhkəmədə təmsilçiliklə peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin edilməsi mümkün deyildir. Peşəkar hüquqi yardımın təmin edilməsi üçün təmsilçilikdən kənar başqa fəaliyyətlərlə hüquqi xidmətlər göstərilməlidir [9, s.78-79]. Bu özü-özlüyündə peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin edilməsi üçün vəkillik fəaliyyəti üzrə xidmətlərin geniş aspektdə göstərilməsini bir daha zəruri edir.

Bu istiqamətdə aparılan tədqiqatda göstərilmişdir ki, şəxslərə hüquqi məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi onların hüquqi prosedurları düzgün həyata keçirməyə, hüquqi məsələlərlə bağlı düzgün qərarlar qəbul etməyə, habelə mövcud vəziyyəti və işin hallarını düzgün dərk edərək səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri seçməyə imkan verir [5, s. 11]. Qeyd olunan mövqeyi tam şəkildə qəbul edərək qeyd etmək olar ki, peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin edilməsi kontekstində hüquqi məsləhətləşmələrin aparılması vətəndaşların hüquq normaları və işin praktiki həlli ilə əlaqədar daha məlumatlı olmaları, hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə daha səmərəli üsulla nail olmalarına səbəb olur. Onlar fərdlərə öz hüquqlarını, vəzifələrini və potensial hüquqi nəticələrini anlamağa kömək edir. Bu kimi təlimatlar bir qayda olaraq məlumatlı qərar qəbul etmək üçün olduqca vacibdir.

Əvvəlki fəsildə qeyd edildiyi kimi peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin edilməsi təminatlarından biri kimi də mübahisələrin alternativ yolla həlli çıxış edir. Doğrudur, məhkəmədən kənar həll üçün xüsusi hüquqi institutlar mövcuddur. Belə təminat institutlarına mediasiya, arbitraj və bu kimi digər alternativ həll mexanizmləri göstərilə bilər. Lakin o da qeyd edilməlidir ki, vəkillik fəaliyyəti ilə əlaqədar təklif edilən xidmətlərdən biri də vəkillər tərəfindən təşkil edilən danışıqlar və vasitəçilik peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin edilməsi üçün bəzi hallarda xüsusi və əvəzsiz rola malik mexanizm kimi çıxış edir. Doğrusu budur ki, vəkillər tərəfindən həyata keçirilən vasitəçilik praktikada peşəkar hüquqi yardım kontekstində tətbiq edilən əsas mexanizmlərdən biri kimi nəzərə çarpır. Bunun isə obyektiv səbəbləri maliyyə və maddi maraq məsələləri ilə bağlıdır. Çünki vasitəçiliyin həyata keçirilməsi özü-özlüyündə maliyyə vəsaitləri tələb edir. Ədəbiyyatda rast gəlinən araşdırmaların birində haqlı olaraq qeyd edilmişdir ki, vəkil tərəfindən vasitəçilik həyata keçirilməsi zamanı burada xüsusi bir hal meydana çıxır. Vasitəçilik fəaliyyəti göstərən vəkil bir qayda olaraq qərəzsiz və tərəfsiz şəkildə işin halları barədə obyektiv məlumat

verməyə borcludur. Bir sözlə, vasitəçi rolunu həyata keçirən vəkil qərəzsiz tərəf tutmayan hüquq məsləhətçisi kimi müvafiq izahları verərək mübahisələrin həllini tapmağa çalışmalıdır [7, s. 35] Beləliklə, vəkillər mübahisələri məhkəmə zalından kənarında həll etmək üçün danışıqlar və vasitəçiliklə məşğul ola bilərlər. Bunun praktiki əhəmiyyəti də odur ki, belə fəaliyyət bir çox hallarda müsbət təsirini göstərir. Bu üsul həm vəkillərin, həm də peşəkar hüquqi yardım alan şəxslərin vaxta və enerjiyə qənaət etmələrinə səbəb olur. Vəkillərin təcrübəsi, hüquqi bilikləri, səriştəsi və danışıq bacarıqları çox vaxt peşəkar hüquqi yardım almaq hüququndan istifadə edən şəxslərə öz müsbət təsirini göstərir ki, bu da müvafiq nəticələrdə öz ifadəsini tapır.

Daha sonra təhlillərdə qeyd edilir ki, vəkillik fəaliyyət peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin olunmasında əsas yeri tutan bir mexanizm olsa da, göstərilən hüquqi xidmətlər şəxsin yalnız müəyyən hüquq normaları və müdafiəsi ilə bağlı hüquqi xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlı hərəkətlərdən ibarət olmamalıdır. Habelə vəkillər cinayət törətmiş şəxslərin sosial reabilitasiyasına da dəstək göstərməklə bu prosesi sürətləndirməlidirlər [13, s. 503]. Qeyd olunan fikri düzgün qəbul edərək hesab edirik ki, vəkillər öz hüquqi xidmətlərini göstərəkən sosial əhəmiyyətli məsələləri də diqqət mərkəzində saxlamalıdırlar. Bu zaman cinayət törətmiş şəxsə əməlinin ictimai təhlükəliliyi, baş verəcək nəticələr, prosesin şərhi vəkil tərəfdən verildikdə bunun daha yaxşı dərk edilməsi danılmaz faktdır. Bununla vəkil hüquqi yardım göstərdiyi şəxsi düşünməyə sövq etməklə reabilitasiyasına müsbət töhfə verir və onun vətəndaş kimi cəmiyyətdə rolunu daha da artırır. Bir sözlə, hüququnun əsas məqsədlərinə nail olmaq üçün səmərəli fəaliyyət göstərir. Yuxarıdakılara əsasən, qeyd edə bilərik ki, əslində, vəkillər hüquqi problemləri həll edənlər, məsləhətçilər və ədalət müdafiəçiləridir. Onların peşəkar funksiyaları peşəkar hüquqi yardım institutunun əhəmiyyət və zərurətinin əyani göstəricisi kimi qəbul olunmalıdır. Vəkillik fəaliyyəti olduqca maddi gəlirləri yüksək olan xidmətləri özündə ehtiva etdiyindən dövlət tərəfindən əvəzi ödənilən xidmət haqlarının tarifinin həmin xidmətlərin real bazar qiymətinə uyğun olaraq müəyyən edilməsi peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin edilməsinə öz müsbət töhvəsini verəcək, bununla belə vəkillik institutunun da inkişafına səbəb olacaqdır.

Qeyd olunduğu kimi vəkillik fəaliyyəti kontekstində hüquqi xidmətlərin haqlarının yuxarı məbləğlərdə olmasını nəzərə alaraq, peşəkar hüquqi yardıma ehtiyacı olanlar üçün vəkillik xidmətlərinin göstərilməsi və vəkil tərəfindən peşəkar hüquqi xidmətlərin, hüquqi yardımın göstərilməsini əlçatan etmir. Buna görə də, peşəkar hüquqi yardım almaq hüququnun təminatı kimi vəkilliyin səmərəliliyinin hərtərəfli hüquqi çərçivələrlə möhkəmləndirilməsi olduqca zəruridir. Vəkillik institutunun düzgün şəkildə tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi və onun normativ baza cəhətdən möhkəmləndirilməsi həm ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna, həm də peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin edilməsinə, habelə ümumilikdə əsas insan hüquq və azadlıqlarının, sivil və demokratik ölkələrə xas əsas dəyər və hüquqi prinsiplərin təmin olunmasına öz müsbət töhfəsini verəcəkdir. Bu normativ bazanın və çərçivələrin formalaşdırılması vəkillərin fəaliyyətinin tənzimlənməsi baxımından da olduqca xüsusi əhəmiyyəti ilə seçilir. Vəkillərin öz fəaliyyətlərində peşəkarlıqlarının təmin edilməsi ilə peşəkar hüquqi yardım hüququnun da təmin edilməsinə müsbət töhfə verilmiş olur. “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dövlət hesabına göstərilən hüquqi xidmətlərə görə vəkillərə ödəniləcək məbləğin müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilməsi barədə norma təsbit edilmişdir [1]. Bu barədə qeyd edilməlidir ki, tətbiq edilən tariflər və haqların miqdarının müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılması zərurəti vardır. Nəzərə alsaq ki, vəkillik fəaliyyəti nəticəsində ixtisaslı hüquqşünaslar müvafiq gəlir əldə edirlər, onda bu tariflərin ümumi bazar qiymətlərinə münasibətdə müəyyən olunması daha məqsədmüvafiq olardı.

Bununla əlaqədar da qeyd edilməlidir ki, bir çox mühüm beynəlxalq normativ sənədlərdə də vəkillik fəaliyyəti əsas insan hüquq və azadlıqlarının təminat mexanizmi kimi özünü büruzə verir. Belə ki, beynəlxalq insan hüquqları sənədlərində ədalət mühakiməsinə çıxışın və hüquqi yardım hüququnun vacibliyi vurğulanır, həmin hüquqların təmin edilməsi kimi ödənişsiz hüquqi yardımın göstərilməsi əsas şərt kimi qəbul edilir. Həmin sənədlərdə olan müvafiq normalar isə adətən müdafiəçiyə ehtiyacı olan və maddi imkanı olmayan şəxslərin ödənişsiz müdafiəçi ilə də təmin olunması kimi təfsir olunur. Bir çox ölkələrin qanunvericiliyinə əsasən, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında müdafiəçi kimi

yalnız vəkillər fəaliyyət göstərə bilər. Bu da öz növbəsində vəkillərin peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin olunmasında rolunu daha da gücləndirir.

Vəkillik fəaliyyətinin tənzimlənməsi barədə isə onu qeyd edə bilərik ki, vəkillik fəaliyyəti peşəkar etika və standartlar çərçivəsində həyata keçirilir. Tez-tez Vəkillər Kollegiyaları və ya hüquqi peşəkar təşkilatlar tərəfindən hazırlanmış bu kodekslər səriştə, məxfilik və sədaqət vəzifələri də daxil olmaqla, etik davranışı tələb edir. Onlar müştərilərini təmsil edərkən vəkillərin ən yüksək etik standartlara riayət etmələrini təmin edirlər. Bu yolla isə peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin edilməsinə daha tez nail olmaq olar.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin peşəkar hüquqi yardım hüququnun göstərilməsi ilə əlaqədar məsələlərə dair hüquqi mövqeyinin formalaşdırdığı qərarlarından birində peşəkar hüquqi yardım institutunun təmin edilməsi üçün vəkillik fəaliyyəti əsas mexanizm kimi nəzərdən keçirilmiş, bununla belə əsas insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi baxımından vəkillik institutunun müstəqilliyinə xələl gətirilmədən göstərilən hüquqi yardımın səmərəli olması təmin edilməlidir [2, s. 15].

Ölkəmizdə hüquq subyektlərinin məhkəmə icraatı, habelə cinayət prosesinin bütün mərhələlərində hüquq və azadlıqların, habelə qanunla qorunan mənafələrinin təmini və müdafiəsi məqsədi ilə müstəqil olaraq seçilən vəkilə müraciət edilməsi, azadlıq hüquqlarının məhdudlaşdırıldığı və cinayət törədilməsində ittiham olunduğu andan müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüquqlarının təmin olunmasının və başqa məsələlər üzrə hüquqi yardım göstərən vəkillərin fəaliyyətinin tənzimlənməsi məqsədi ilə qəbul edilmiş, yüksək keyfiyyətli hüquqi yardımın göstərilməsi üzrə vəkillik fəaliyyətinin əsas prinsiplərini, vəkillərin hüquqi statusunu və onların özünüidarəsinin əsaslarını müəyyən edən "Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu peşəkar hüquqi yardım institutunun tətbiqində vəkillərin fəaliyyətinin zəruriliyini təsbit etməklə, bu sferada yaranan hüquq münasibətlərini tənzimləyir [1]. Həmin Qanunun 4-cü maddəsinin 3-cü hissəsində vəkillərin iştirak etdiyi əsas münasibətlər kateqoriyası sadalanır. Burada qeyd olunur ki, vəkillər fiziki və hüquqi şəxslərə lazımi hüquqi yardım göstərilməsində və digər növ məsələlər iştirak edirlər.

Peşəkar hüquqi yardım institutunun tətbiqi ilə bağlı vəkillik fəaliyyətini mərkəzi mövqeyə gətirən əsas normalardan biri həmin Qanunun 20-ci maddəsində müəyyən olunmuşdur. Belə ki, həmin maddənin tələblərinə əsasən vəkil tərəfindən həyata keçirilən hüquqi xidmətlərə görə haqqı ödəmək üçün kifayət edəcək maddi imkan olmayan şəxslərin əvəzinə haqqın ödənilməsi üzrə dövlət təminatı müəyyən edilmişdir. Burada əsas etibarlı ilə aşağıdakı hüquq münasibətlərində həyata keçirilən hüquqi xidmətlərə görə haqqın ödənilməsinə dövlət təminatı mövcuddur. Hüquqi xidmətlər ya cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərə, inzibati qaydada tutulmuş şəxslərə göstərməli və ya ümumiyyətlə məhkəmədə hüquqi yardım göstərilməsi zərurəti olmalıdır. Habelə həmin norma ilə növbətçi vəkilin dövlət hesabına hüquqi xidmətlərin göstərilməsindən imtina etməsinin yolverilməzliyinə dair imperativ qayda müəyyən edilmişdir. Bu özü özlüyündə peşəkar hüquqi yardım hüququnun təmin edilməsinə öz müsbət töhfəsini verir.

Bir sözlə, ədalət mühakiməsinə çıxış istənilən ədalətli və demokratik dövlətin hüquq sisteminin əsas prinsipidir. Vəkillik fəaliyyəti isə bu nöqtəyi-nəzərdən ön plandadır.

Peşəkar hüquqi yardım institutunun tətbiqinə öz müsbət töhfəsini verə biləcək normalardan biri də Avropa Vəkillər Kollegiyaları və Hüquq Birlikləri Şurası tərəfindən qəbul olunmuş "Avropa vəkillərinin davranış Kodeksi"ndə təsbit olunmuşdur. Həmin Kodeksin 3.7-ci maddəsində hüquqi yardım alan şəxslərin tam şəkildə məlumatlandırılması vəkillərin əsas vəzifələrindən biri kimi təsbit olunmuşdur. Belə ki, müxtəlif ölkələr üzrə hüquqi yardım göstərilməsi şərtləri və xüsusiyyətlərinin fərqli ola biləcəyini nəzərə alaraq hüquqi yardım göstərilməsi barədə tam və geniş şəkildə ətraflı məlumat hüquqi xidmətlərdən yararlanan şəxsə ötürülməlidir [10]. Əslində, qeyd olunan norma peşəkar hüquqi yardım institutunda vəkillik institutunun əhəmiyyətini göstərməklə, praktika meydana gələn bir çox əsas problemlərin həlli üçün şərait yaradır. Belə ki, hüquqi yardım xidmətləri barədə qabaqcadan ətraflı və geniş məsləhətləşmə aparılması, hüquqi yardım alan şəxsə müvafiq izahatla birlikdə məlumat verilməsi gələcək hüquqi gözləntilərin formalaşması, göstərilən hüquqi yardımın səmərəliliyinə təsir göstərən əsas hərəkətlərdən biri kimi çıxış edir.

Beləliklə, vəkillər fərdlərin, xüsusən də təcrid olunmuş və ya həssas əhəlinin peşəkar hüquqi yardıma çıxışının təmin edilməsində mühüm rol oynayırlar. Onlar hüquqi ekspertiza ilə ehtiyacı olanlar arasında

körpü yaradır və bununla da qanun qarşısında bərabərliyi təşviq edirlər. Vəkillik insan hüquqlarının müdafiəsi ilə mahiyyətə sıx bağlıdır. Vəkillər birbaşa olaraq insan hüquqlarını müdafiə edir, hüquq pozuntularının aradan qaldırılması üçün hüquqi vasitələr təqdim edir və hüquq sistemindəki ədalətsizliklərə etiraz edirlər. Onlar çox vaxt hüquq pozuntularına qarşı son müdafiə xətti kimi çıxış edir. Vəkillər məhkəmə prosesinin ədalətli, şəffaf və hüquqi standartlara riayət olunmasını təmin etməklə qanunun aliliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Demokratik cəmiyyətlərdə vəkillik hüquq sisteminin əlçatan və hesabətli olmasını təmin edilir. Vəkillər hökumətlərin, qurumların və fərdlərin öz hərəkətlərinə görə cavabdehliyini tələb edir və bununla da şəffaflıq və hesabətliyin demokratik prinsiplərini qoruyurlar. Vəkillik sadəcə bir peşə kimi deyil, ədaləti və qanunun aliliyini qorumağa həsr olunmuş bir institut kimi nəzərə alınmalıdır. Vəkillik institutu peşəkar hüquqi yardım hüququnun təməl daşı hesab edilməlidir. Müxtəlif rolları və etik standartlara sarsılmaz sadiqliyi ilə vəkillər fərdlərin ədalətə çıxış əldə etmələrini, hüquqlarını müdafiə etmələrini və hüquq sistemində inamla hərəkət etmələrini təmin edirlər. Beləliklə, vəkillik peşəkar hüquqi yardım hüququnu qorumaq və onun cəmiyyətdə ədalətin əsas sütunu olaraq qalmasını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş təminatlar sistemində əhəmiyyətli və vacib rola malik olmaqla mühüm funksiyalar yerinə yetirir, nəhayət, insan hüquqlarını müdafiə etdiklərinə görə beynəlxalq cəmiyyətin və dövlətin maraqlarına birbaşa xidmət edirlər.

İstinadlar:

1. "Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. <https://e-qanun.az/framework/257> 10.10.2023
2. Decision of European Court of Human Rights on case of Daud v. Portugal (11/1997/795/997), 21.04.1998. 17 p.
3. Flynn A., Hodgson J., McCulloch J., Naylor B. Legal Aid And Access To Legal Representation: Redefining The Right To A Fair Trial, Melbourne University Law Review, Vol 40, 2016, p. 207-239.
4. Lubis A. P. Advocate in Law Enforcement at the Medan Branch of the Indonesian Advocates Association Organization, Journal of Government and Social Politics, Vol. 4 No. 1, 2016, pp. 176-192.
5. Manifesto for Legal Aid, Legal Aid Practitioners Group, 2017, 52 p.
6. Nuna, M., Kodai, D., Moonti, R.. Code of Ethics and the Role of Advocates in Providing Legal Aid to the Poor. Indonesian Journal of Advocacy and Legal Services, 2020, p. 259-274.
7. Riskin, L. Mediation and Lawyers. Ohio State Law Journal. 43, 1982, p. 29-60.
8. Sari D. Legal Assistance by Advocate to Defendant who cannot Afford in Purwokerto, SHS Web of Conferences 54, ICoL GaS 2018, 6 p.
9. Steinberg R, Beyond Lawyering: How Holistic Representation Makes for Good Policy, Better Lawyers, and More Satisfied Clients, Making Legal Aid a Reality A Resource Book for Policy Makers and Civil Society, Public Interest Law Institute, 2009, 285 p.
10. The Code of Conduct for European Lawyers, issued by the Council of Bars and Law Societies of Europe 28.10.1988. https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/DEONTOLOGY/DEON_CoC/EN_DEONTO_2021_Model_Code.pdf 10.10.2023
11. The Right to Effective Representation in Criminal Proceedings and the Ex Officio Appointment System, Organization for Security and Co-operation in Europe Mission in Kosovo (OSCE), August 2020
12. Ujan A. A. Profession as a social role, Philosophical and Theological Studies, Vol. 7 No. 2, 2007, p. 138-155.
13. Walter W. Steele Jr., The Doctrine of Right to Counsel: Its Impact on the Administration of Criminal Justice and the Legal Profession, 23 Sw L.J. 1969, p. 488-524.
14. Михайленко О.Р. Про забезпечення незалежності суддів у змагальному кримінальному процесі. Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів: Матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 30-31 берез. 2005 р.; м. Харків / Редкол.: В.В. Сташис (голов, ред.) та ін. Х.; К.: ЦНТ «Гопак», 2006, с. 51–56.
15. Черемных И.Г. Российский нотариат: прошлое, настоящее, будущее. М., 1999, 240 с.

Polad Mehdiyev
Member of the Azerbaijan Bar Association,
PhD student of the Chair on Constitutional Law of
the Faculty of Law of Baku State University,
(poladmehdi@gmail.com).

THE PLACE OF THE ADVOCATE INSTITUTE IN THE SYSTEM OF PROVIDING PROFESSIONAL LEGAL ASSISTANCE

The article examines the place of the legal institution in modern society and in international and judicial practice in various fields of law, analyzes the right to professional legal assistance as a guarantee, representation activity as one of the most basic services, explores the areas of advocacy, evaluates the right to professional legal assistance in various aspects, examines the right of lawyers to professional legal assistance, which performs important functions, playing a significant and important role in the system of guarantees designed to protect and ensure that it remains the main pillar of justice in society, and finally emphasizes that they directly serve the interests of international communities and states through the protection of human rights.

Keywords: *normative act, international practice, right to receive legal assistance, lawyer, legal profession.*

Полад Мехдиев
Член Коллегии адвокатов Азербайджана,
докторант кафедры Конституционного права
Юридического факультета
Бакинского государственного университета
(poladmehdi@gmail.com)

МЕСТО АДВОКАТСКОГО ИНСТИТУТА В СИСТЕМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ

В статье рассматривается вопрос места правового института в современном обществе и в международной и судебной практике в различных областях права, анализируется право на профессиональную юридическую помощь как гарантия, представительская деятельность как одна из самых основных услуг, исследуются области адвокатуры, оценивается право на профессиональную юридическую помощь в различных аспектах, рассматривается право адвокатов на профессиональную юридическую помощь, которое выполняет важные функции, играя значимую и важную роль в системе гарантий, призванных защищать и обеспечивать, чтобы оно оставалось главной опорой справедливости в обществе, и наконец, подчеркивается их непосредственная служба интересам международного сообщества и государства благодаря защите прав человека.

Ключевые слова: *нормативный акт, международная практика, право на получение юридической помощи, адвокат, адвокатура.*

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 11.09.2023